

**A. SULTANOV SHÍGARMALARÍNDÁ «KÓZ» SÓZI MENEN
BAYLANÍSLÍ FRAZEOLIGIZMLER**

Berdibaeva Zulfiya,

*Ájiniyaz atındaǵı NMPI Ana tili hám ádebiyatı (Qaraqalpaq tili hám ádebiyatı)qánigeligi
1-basqış magistrantı*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18903097>

Annotaciya: Somatikalıq frazeologizmler qaraqalpaq tiliniń frazeologizmler sistemasında belgili orındı iyeleydi. Belgili jazıwshı A.Sultanovtıń novellalarında "kóz" komponentli somatikalıq frazeologizmler kóplep ushurasadı.

Аннотация: Соматические фразеологизмы занимают заметное место в системе фразеологизмов каракалпакского языка. В новеллах известного писателя А. Султанова часто встречаются соматические фразеологизмы с компонентом «глаз».

Abstract: Somatic idioms occupy a significant place in the system of Karakalpak idioms. In the novels of the well-known writer A. Sultanov, somatic idioms with the component "eye" frequently occur.

Tayanish sózler: fraza, frazeologizm, somatikalıq frazeologizm, kórkem tekst, emotivlik frazeologizmler

Ключевые слова: фраза, фразеологизм, соматические фразеологизмы, литературный текст, эмотивные фразеологизмы.

Key words: phrase, idiom, somatic idioms, literary text, emotive idioms.

Qaraqalpaq tiliniń sózlik quramında frazeologizmler ayrıqsha ornı iyeleydi. Tilimizde sózdiń tásirshenligin asırıwda frazeologizmlerdiń tutqan ornı ayrıqsha. Frazeologizmlerde tereń obrazlı máni bar. Qaraqalpaq tilinde frazeologizmler mánisi hám qurılısı jaǵında ózgeshelenip turadı. Frazelozizmler kórkem shıǵarmalarda, awız eki sóylewde kóbirek qollanıladı. Kórkem shıǵarma tilin jallandırap, kórkemlep súwretlewde tildegi tayın qural bolıp esaplanadı. Olardıń ishinde adamnıń dene músheleriniń atamalarına baylanıslı frazeologizmler ayrıqsha ornı tutadı. Qaraqalpaq tilinde somatizmler menen berilgen frazeologizmler belgili bir topardı quraydı.

Jazıwshı A.Sultanovtıń «Novellalar»ında paydalanılǵan frazeologizmlerdiń ayrıqsha atqaratuǵın xızmeti bar. Shıǵarma tilinde frazeologizmler oǵada kóp. Olar shıǵarmanı tereń tásirsheńlikte túsindirip beredi. Somatizmler menen kelgen frazeologizmlerdi jazıwshı tárepinen sheberlik penen paydalanılǵanı shıǵarmada anıq kózge kórinedi. Adamnıń dene músheleri atamaları menen kelgen frazeologizmlerdiń ishinde «kóz» komponenti menen kelgen frazeologizmler ónimli qollanıwı, tásirshenligi menen úlken ornı tutadı. Mısalı:

Sebebi, ishindegi perzent tiri bolsa, Gúlimxannıń ay-kúni pitip, *kóz jarar waqıtı* shamasıp qalǵan edi.

«*Kóz jarar waqıtı*» frazeologizmi tuwıw waqıtı, bosanıw waqıtı mánilerin bildirip keledi.

Sol qıym kúnlerde kishkentay jeńgem sırlasım-muńlasım boldı, ayı-kúnim pitkenshe ajaǵamlardıń júzin, *kúnniń kózin kórmey* jasadım.

«*Kúnniń kózin kórmew*» frazası jariqlıqqa shıqpaw mánisinde.

Shaxamannıń tusınan endi óte bergende alıstan asfalt jol boyında turǵan bir súlder uzaqtan *kózge taslandı*.

"*Kózge taslandı*" frazası kórindi, *kózge tústi* mánisinde. Sebebi, *kóz* dene múshesi – bul adamnıń kóriw , qaraw menen qatnaslı xızmetlerin atqaradı.

Bir bet aq qaǵazdaǵı jazıwlarǵa *kóz juwırtım*.

"*Kóz juwırtım*" frazası ústirtin bir qarap shıqtım mánisinde berilgen.

Qápelimde jerdegi lágennen jórgeklardi alıp atırıp, onıń *kózi* maǵan *túsip ketti*.

"*Kózi tústi*" frazası qaradı, ser tasladı mánisinde.

Meniń eki *kózim* oǵan *qadaldı*.

"*Kózim qadaldı*" frazası *kózim* tigildi, *kózimdi* almadım mánisinde. Tiykarınan, adamda *kóz* jup múshelerden bolıp, frazeologizmlerde jup mánisin ańlatıwda eki sanlıǵı qollanıladı.

Mine ol qoyımshılıqlardı birme-bir *kózden ótkerip* kiyatır.

"*Kózden ótkerip kiyatır*" frazası qarap kiyatır, serlep kiyatır mánisinde.

Hayal eriniń ayaǵına shıratılıp júrgende, ol qarańǵılıq qoyımına sińip, álle qashan *kózden* ǵayıp bolǵan edi.

"*Kózden ǵayıp bolǵan edi*" ketip qalǵan edi mánisinide.

Biraq ǵázepten *kózleri* masaladay janıp, qanı qızıp turǵan adamǵa olay demewi kerek edi.

"*Kózleri masaladay janıp*" frazası *kózi* alarıp, tesile qaraw mánisinde stillik ótkirlik penen berilgen.

Enejan tórt balanıń anası bolǵan meni ol *kózi qıyıp* óltire almaydı, qılmısımdı keshiredi, endi ol jollarǵa *túspeytuǵımına* isenedi, dep oylaydı.

"*Kózi qıymaw*" frazası *ayaw*, *janı ashıw* mánisinde.

Ol kresloǵa qayta shókti, endi onıń miyi aylanıp, *kóziniń aldı* gúrewlenip ketti.

Olar kimisi haq kewilden, kimisi mısqıllap *kóz aydın* aytar edi Enejanǵa.

"*Kózi aydın*" frazası adamlardıń quwanış sezimlerin bir- birine bildiriwde usı etiketlik sózden paydalanadı, yaǵnıy qaraqalpaq xalqınıń úrp-ádet dástúrleri menen tıǵız baylanışlı birlik.

Oyaw jatırǵanımda tań saz bere baslaǵan edi, bilmeymen qashan ekenin, áytewir *kózim ilinip* ketipti.

"*Kózi iliniw*" uyıqlaw mánisin berip shirt uyqı emes, al sál-pál azıraq dem alıw mánisin bildiredi.

Ol jórgeklardi jipke qaray bálent sozǵan sayın,onıń xalatı juwan sanına deyin kóterilip,appaq dúp- dúziw baltırları *kózdiń otın alar edi*.

"*Kózdiń otın alıw*" frazası qızıqtırw mánisinde.

Endi ananıń muńlı sestı diywaldıń bergi tárepinde túni menen *kózlerimnen uyqı qashıp* atırǵan maǵan anıq estile basladı. "Kózlerimnen uyqı qashıw" frazası uyıqlamawdı ańlatadı. Sebebi kóz dene múshesi adamnıń fiziologiyalıq halatı uyqı, onnan oyanıw xızmetleri menen tikkeley baylanıslı.

Juwmaqlap aytqanda, qaraqalpaq tilindegi frazeologizmlerdiń adamnıń dene músheleriniń atamalarına baylanıslı sózler menen kelgen frazeologizmler tilde úlken orın tutadı. Olar sanı boyınsha da kópshilikti quraydı. Kóz komponentli frazeologizmlerdi jasawda júda ónimli qollanıladı.Túsindirme sózlikte onıń qatnasında dúzilgen 120 frazeologizm keltirip ótilgen.Olardıń mánisi, qollanılıwı boyınsha is háreketi bildiredi. Bul frazeologizmlerdiń bári de shıǵarma tiline kórkemlik qosıp,onıń tásirli bolıwı ushın xızmet atqarıp tur.

Ádebiyatlar:

- 1.Yusupova B.Qaraqalpaq tiliniń frazeologiyası.Tashkent.2020.
- 2.Sultanov A.Novellaları.-Nókis, 1999.
- 3.Berdimuratov E.Házirgi qaraqalpaq tili.Leksikologiya.Nókis.1994.
- 4.Aynazarova G.Qaraqalpaq tilinde teńles eki,komponentli frazeologizmler. Nókis.2005.